

LUNDS
UNIVERSITET

Språk- och litteraturcentrum

Översättarutbildningen

EXAMENSARBETE VT 2018

MAGISTER I ÖVERSÄTTNING

DEL 2: ANALYS

Populariserad yta och vetenskapligt djup

Översättning av dubbelbottnade uttryck

i en bok om evolutionsbiologi

Författare:

Maria Warnefors

Handledare:

Fabian Beijer, engelska

Lisa Holm, svenska

Sammandrag

Den här uppsatsen tar sin utgångspunkt i en översättning av andra kapitlet ur den populärvetenskapliga boken *Dinner with Darwin* av Jonathan Silvertown. Uppsatsen inleds med en källtextanalys och en redogörelse för den globala strategi som har använts vid översättningen. Därefter följer en översättningsanalys som behandlar översättningen av ett för källtexten typiskt pedagogiskt grepp som här benämns ”dubbelbottnade uttryck”. Dessa definieras som bildspråk, ordlekar och andra konstruktioner som har dels en allmän betydelse, dels en textspecifik betydelse som bygger på källtextens vetenskapliga innehåll. Genom tre exempel belyses olika lokala strategier för att överföra dubbelbottnade uttryck till svenska utan att deras funktion som pedagogiska och textstrukturerande element går förlorad. I uppsatsens sista del diskuteras hur de valda strategierna visar på skillnader mellan populärvetenskaplig och skönlitterär översättning.

Engelsk titel

Popularised surface and scientific depth: Translation on two levels in a book on evolutionary biology

Nyckelord

Dinner with Darwin, populärvetenskap, bildspråk, ordlek, allusion, översättning *sensu stricto*, ersättning

Innehållsförteckning

1 Inledning	4
2 Källtextanalys	4
2.1 Kontext	5
2.2 Disposition och perspektiv	5
2.3 Bildspråk.....	7
2.4 Inbäddningar och modalitet.....	8
2.5 Syntes	11
3 Överväganden inför översättningen.....	11
4 Översättningsanalys.....	13
4.1 Översättning <i>sensu stricto</i>	14
4.2 Ersättning.....	17
4.3 Förskjutning.....	19
5 Avslutning	22
Källförteckning.....	24

1 Inledning

Den här magisteruppsatsen behandlar översättningen av andra kapitlet ur den engelskspråkiga boken *Dinner with Darwin* av Jonathan Silvertown, utgiven 2017 på förlaget The University of Chicago Press. Boken är populärvetenskaplig och skildrar olika evolutionsbiologiska fenomen med mat och matlagning som röd tråd. I det översatta kapitlet presenteras några av människans förfäder och vad de åt. Till kapitlet hör en källförteckning och en karta som visar fyndplatser för olika fossil. Dessa har inte översatts och kommer bara att diskuteras i den mån det är relevant för förståelsen av källtexten.

Syftet med uppsatsen är att belysa några av de svårigheter som kan uppstå vid översättning av populärvetenskap när ett ofta komplext innehåll ska förmedlas på ett lättillgängligt sätt. Uppsatsen inleds med en textanalys där källtextens mest framträdande särdrag presenteras, och därefter följer en redogörelse av den översättningsstrategi som jag har tillämpat under arbetets gång. I uppsatsens huvuddel diskuterar jag översättningen av ”dubbelbottnade uttryck” som fyller en viktig pedagogisk funktion i källtexten. Uppsatsen avslutas med en kort sammanfattning och diskussion.

Exemplen ur källtext och måltext är försedda med radnummer som syftar på arbetets översättningsdel och anger exemplets placering i källtexten.

2 Källtextanalys

Följande analys av källtexten utgår från den modell som beskrivs av Hellspong och Ledin i *Vägar genom texten: Handbok i brukstextanalys* (1997). Jag kommer först att redogöra för källtextens kontext och därefter använda relevanta delar av analysmodellen för att belysa några av textens viktigaste drag. Analysen avslutas med en kort syntes.

2.1 Kontext

Boken *Dinner with Darwin* hör till genren populärvetenskap. Den primära sändaren, författaren Jonathan Silvertown, är professor i evolutionsekologi vid universitetet i Edinburgh. Som läsare kan man alltså förvänta sig att han är väl insatt i den forskning som boken bygger på. Den vetenskapliga framtoningen befästs av att boken är utgiven på ett akademiskt förlag, nämligen The University of Chicago Press. Förlaget är främst inriktat på facklitteratur med hög vetenskaplig kvalitet. Det illustreras bland annat på förlagets hemsida där blivande författare uppmuntras att läsa boken *Getting It Published* av William Germano, som bland annat innehåller råd för hur man kan omvandla sin doktorsavhandling till en bok (Germano 2001:34–35).

Dinner with Darwin är skriven av en brittisk författare men är utgiven på ett amerikanskt förlag, och det tyder på att man riktar sig till en internationell publik. Omslaget visar att den tänkta mottagargruppen inte i första hand består av andra akademiker utan snarare en intresserad allmänhet. Till exempel har boken en intresseväckande men relativt vag titel, vilket är typiskt för böcker som skrivs för en större marknad (Germano 2001:38). Dessutom är omslaget vackert illustrerat och pryds av en tallrik omgiven av flera olika växter samt en fisk. Förlag brukar inte satsa pengar på ett dyrt omslag i färg om inte boken i fråga har potential att sälja ute i bokhandlarna (Germano 2001:157). Sammantaget vänder sig *Dinner with Darwin* till en internationell grupp av mottagare som saknar djupare ämneskunskaper.

2.2 Disposition och perspektiv

Som helhet har *Dinner with Darwin* en tematisk disposition. Makrotemat är evolutionsbiologi ur ett matperspektiv, och de olika kapitlen behandlar mikroteman som smaksinnets evolution och olika grönsakers historia. Temat för det översatta kapitlet är människans förfäder och i vilken utsträckning de lagade mat. Kapitlet följer en tidsdisposition där för-

fäderna presenteras i kronologisk ordning från fossilet Lucy, som representerar den första arten som gick upprätt, fram till neandertalarna. Tidsdispositionen förstärks ytterligare av att författaren använder sig av två perspektiv som löper parallellt genom texten. Till största delen är kapitlet skrivet ur ett realistiskt perspektiv, men det finns också ett insprängt fiktivt perspektiv som går ut på att de olika förfäderna bjuds in på släktmiddag. På detta sätt uppstår en kompletterande tidsdisposition eftersom gästerna anländer till middagen i den ordning de dykt upp under evolutionshistorien. Dessutom placeras gästerna i åldersföljd vid bordet, vilket ger texten ett kompletterande drag av rumsdisposition.

Det fiktiva perspektivet ger inte bara kapitlet en tydlig struktur utan gör också innehållet konkretare. Genom att använda ett aktörsperspektiv uppmuntrar författaren läsaren att föreställa sig förfäderna som levande varelser istället för fragmentariska fossiler som ska studeras. Förvandlingen från abstrakt studieobjekt till konkret person underlättas vidare av att författaren främst talar om enskilda individer istället för större grupper, vilket är ett grepp som ofta används för att öka läsarens engagemang (Klepke & Rydell 2013:39–40).

I textens realistiska avsnitt blandas ett informationstätt sakperspektiv med olika former av subjektsperspektiv, varav det mest framträdande är författarperspektivet. Det yttrar sig framför allt i ett vi-tilltal som kan vara så brett att det omfattar hela mänskligheten och ibland även våra nära släktingar men också så smalt att det enbart omfattar författaren och läsaren. Vi-tilltalets flexibilitet illustreras i exempel 1. I den första meningen finns ett *our* som syftar på människan som art och därefter ett *we* som nog snarare syftar på forskarvärlden. I nästa mening är *our* begränsat till författaren och läsaren eftersom det pekar på en gäst till släktmiddagen. I slutet av stycket slår vi-tilltalet över i ett du-tilltal när författaren vänder sig direkt till läsaren med en fråga om släktmiddagens meny. Att anlägga ett läsarperspektiv, det vill säga att läsaren bjuds in genom exempelvis du-tilltal och retoriska frågor, är vanligt i populärvetenskapliga texter (Klepke & Rydell 2013:43).

(1a) *H. heidelbergensis* is the first of our ancestors whom we can be reasonably sure could obtain fire whenever they needed it. The spear that our guest is carrying is made of spruce wood and is one of several found buried in mud at Schöningen in Germany. [...] For this particular relative, a medium-rare horse steak [...] sounds about right, don't you think? (r. 804–826)

(1b) *H. heidelbergensis* är den första av våra förfäder som vi kan vara rätt säkra på kunde skaffa fram eld vid behov. Spjutet som vår gäst bär på är tillverkat av

granträ och är ett av flera som hittats i leran i tyska Schöningen. [...] Vad sägs om att servera den här släktingen stekt hästbiff [...] ?

Utöver textens *vi* förekommer undantagsvis också ett *jag* när författaren använder sitt eget efternamn för att förklara nedärvningen av mutationer. Att författaren enbart framträder som enskild person inom ramen för ett förklarande vardagsexempel stämmer väl överens med textens informativa funktion. När författaren väljer att avvika från det rena sakperspektivet, till exempel genom den fiktiva släktmiddagen, gör han det av pedagogiska skäl och inte estetiska eller expressiva.

2.3 Bildspråk

Det fiktiva perspektivet som beskrevs i förra avsnittet har som uppgift att genom gestaltning göra kapitlets innehåll mer konkret och överskådligt för läsaren. I samma anda använder författaren bildspråk för att sammanfatta eller förklara enskilda biologiska begrepp. Populärvetenskapligt bildspråk har ofta som funktion att ”koppla samman det okända och främmande med något känt och förtroligt” (Thurén 2000:42) med målet att konkretisera resonemang som annars kan te sig abstrakta och svårgripbara. I exempel 2 jämförs människans matspjälkningssystem med en bensintank. Genom analogin kan författaren göra en övergång från ”bensinen” till ”motorn” på ett sätt som gör det enkelt för läsaren att hålla isär de två begreppen.

- (2a) If you think of the gut as a fuel tank, then cooking increases the octane of the fuel, but alongside this, humans benefit from a faster-running engine too. The latest research comparing metabolic rates in great apes and humans has unexpectedly found that our metabolic rate is 27 percent higher than that of a chimp. (r. 744–752)
- (2b) Om du tänker dig att mag-tarmkanalen är en bensintank kan matlagning sägas öka oktantalet i bensinen. Men vi människor har dessutom en snabbare motor. Den senaste forskningen på ämnesomsättningen hos människor och apor visar överraskande att vi har 27 procent högre ämnesomsättning än en schimpans.

Men allt bildspråk är inte avsett att tolkas enbart bildligt. Tvärtom vänder författaren ibland på uttryck som vanligtvis är bildliga och ger dem en konkret innebörd. I exempel 3 bygger effekten på att frasen *as if their lives depended on it* oftast används bildligt medan den här får knyta ihop ett stycke om att människans tidiga förfäder rent faktiskt överlevde genom att äta kött.

- (3a) So, humans are anciently meat-eating omnivores, and our earliest *Homo* ancestors went about butchering animals with gusto—indeed, as if their very lives depended on it. But who were they? (r. 298–304)
- (3b) Vi människor åt alltså kött redan från början, och våra tidigaste *Homo*-förfäder slaktade djur med friskt humör – ja, faktiskt som om det gällde livet. Men vilka var de?

Ytterligare exempel på konkretiserat bildspråk och närliggande typer av ordlekar ges i avsnitt 4. Liksom analogin har denna typ av konkretisering ett pedagogiskt syfte eftersom den understryker viktiga aspekter av innehållet, samtidigt som det humoristiska inslaget minskar avståndet mellan författare och läsare. Placeringen sist i ett informationsrikt stycke är typisk, vilket är ett tecken på att konkretiserat bildspråk och ordlekar används högst medvetet för att strukturera textens innehåll.

2.4 Inbäddningar och modalitet

Samtidigt som källtexten är tydligt populärvetenskaplig har både författaren och förlaget sina rötter i den akademiska världen, vilket skulle kunna färga texten. I vetenskapliga texter är det viktigt att basera sina uttalanden på tillförlitliga källor och att uttrycka sig precist. Två relevanta aspekter av Hellspong och Ledins analysmodell är därför inbäddningar och sannolikhetsmodalitet, det vill säga i vilken utsträckning författaren återger vad andra personer har sagt och om informationen presenteras tillsammans med olika former av garderingar.

I källtexten finns bara några få citat eller referat med angiven källa, men kapitlets källförteckning visar att en stor del av texten ändå utgörs av referat av framför allt primära

forskningsartiklar. Även om texten, i enlighet med konventionen för populärvetenskap, till största delen saknar källhänvisningar i löptexten (Klepke & Rydell 2013:14) är det lätt att para ihop ett visst påstående med rätt källa eftersom varje punkt i källförteckningen är försedd med ett citat ur texten som visar vilket påstående som avses. En så noggrann redogörelse för varifrån författaren har hämtat sin information är inte ett måste inom den populärvetenskapliga genren. Tvärtom kan det ofta räcka med att ge förslag på vidare läsning (Klepke & Rydell 2013:14). Författarens val att lägga sig nära den vetenskapliga litteraturen tyder därför på att han inte enbart vänder sig till läsare utan förkunskaper (se avsnitt 4.1) utan att också vill vara relevant för dem som är tillräckligt väl insatta i ämnet för att läsa forskningsartiklar skrivna för specialister.

Källförteckningen är också ett grovt mått på textens informationstäthet. Kapitlets källförteckning innehåller 56 titlar, vilket motsvarar 8,6 källor per 1000 ord. För vetenskapliga översiktsartiklar som sammanställer forskningsresultat inom något visst ämne ligger rekommendationen på 25 källor per 1000 ord (Nature Review Journals 2018). Texten når alltså inte upp till källtätheten i en översikt avsedd för fackmän, vilket är föga förvånande eftersom en del av kapitlet ägnas åt den fiktiva släktmiddagen. Samtidigt hade författaren kunnat skriva fler sidor om samma stoff utan att texten skulle upplevas som tunn. Som jämförelse har jag räknat ut källtätheten för ett kapitel med delvis liknande innehåll skrivet av den svenska vetenskapsjournalisten Karin Bojs. Hon baserar sitt kapitel om neandertalare i *Min europeiska familj: De senaste 54 000 åren* på 17 skriftliga källor samt 4 intervjuer. Sammanlagt motsvarar det 3,7 källor per 1000 ord, vilket är mindre än hälften av värdet för källtextkapitlet. Det begränsade underlaget till trots ger siffrorna en fingervisning om att källtextens författare har pressat in en stor mängd information på liten yta. Kanske förklarar detta varför han valt att referera forskningsresultat utan att redogöra för källan i texten: Avsaknaden av citat gör att han kan komprimera informationen på det sätt han önskar, och han behöver inte heller ägna utrymme åt att introducera enskilda forskare.

Nästa fråga är hur forskningsresultatets tillförlitlighet signaleras genom sannolikhetsmodalitet. Majoriteten av de stycken som är skrivna utifrån ett realistiskt perspektiv innehåller uttryck som markerar sannolikhet. I exempel 4 har sådana uttryck markerats med understrykning, medan de två fraser som är försedda med en källa i källförteckningen är markerade med fetstil. Som synes använder författaren i detta exempel flera markörer för

sannolikhetsmodalitet (*it seems, suggesting* och *probably*) samt uttrycket *scientific consensus* som signalerar att påståendet baseras på vetenskapligt samförstånd. Det samlade intrycket är att han vill ge en nyanserad bild av de forskningsresultat som finns.

- (4a) The diet of Lucy and her kind, though mainly vegetarian, included a wider range of plants than is eaten by chimps, and it seems that *Australopithecus* species, of which there were several, were in general adapted to live in a **wider range of environments than chimps do**. *A. afarensis* had larger cheek teeth, smaller canines, and more powerful jaws than a chimp, suggesting that this ancestor did a **great deal of chewing** of tough food. The scientific consensus is that our own genus, *Homo*, arose from a species of *Australopithecus*, probably Lucy's own *A. afarensis*, which lived 3.8–2.95 million years ago. (r. 208–224)
- (4b) Lucys kost var till största delen vegetarisk men omfattade fler sorters växter än vad dagens schimpanser äter. Dessutom verkar de olika arterna av *Australopithecus* (för det fanns flera) i allmänhet ha varit anpassade till att leva i **mer växlande miljöer än schimpanser**. *A. afarensis* hade större kindtänder, mindre hörntänder och starkare käkar än schimpanser, vilket antyder att denna förfader **åt svårtuggad mat**. De flesta forskare tror att vårt släkte, *Homo*, stammar från en art av *Australopithecus*, och det är mycket möjligt att det rör sig om Lucys egen *A. afarensis*, som levde för 3,8–2,95 miljoner år sedan.

Det finns dock undantag från noggrannheten. Sannolikhetsmodalitet saknas exempelvis helt från följande uttalande:

- (5a) The genome of the first Neanderthal to be sequenced revealed that he was a **redhead**. (r. 893–896)
- (5b) En av de första neandertalarna som fick sitt genom sekvenserat visade sig vara **rödhårig**.

Enligt den redovisade källan (som motsvarar frasen i fetstil) går det dock inte att säkert uttala sig om hårfärgen hos just de två individer som undersöktes utan bara att det utifrån deras anlag för rödhårighet går att beräkna hur många neandertalare som sannolikt var rödhåriga (Lalueza-Fox m.fl. 2007). Detta hade författaren kunnat markera genom någon av sannolikhetsmarkörerna från föregående exempel. Att han avstod från det kan ha att göra med att upplysningen är av perifert intresse för texten som helhet. Detta visar på en skillnad mellan vetenskapliga och populärvetenskapliga texter, där de senare visserligen ska vara engagerande och övertygande men inte på samma sätt behöver kunna försvaras in

i minsta detalj (Germano 2001:35). Det kan sålunda finnas ett värde i att ibland begränsa den vetenskapliga exaktheten i fall där den annars skulle kunna tynga ner framställningen.

2.5 Syntes

Det samlade intrycket är att källtexten präglas av en hög ambitionsnivå både vad gäller den populärvetenskapliga framställningen och det vetenskapliga innehållet. Med andra ord finns det under den lättillgängliga och nästintill glättiga ytan en kompakt informationsstruktur. De bildspråk, ordlekar och andra finesser som finns i texten är inte enbart utsmyckningar utan strategier för att förstärka överföringen av textens innehåll. Det kan till exempel diskuteras om greppet med den fiktiva släktmiddagen är vällyckat som underhållning eller inte, men som metod för att strukturera kapitlets innehåll är det onekligen effektivt. Textens uppbyggnad gör vidare att läsare kan närma sig den på olika sätt. Beroende på intressen och förkunskaper kan den ses antingen som en stunds intellektuell förströelse eller som en relativt omfattande forskningsöversikt med rikliga källhänvisningar för den som vill lära sig mer.

3 Överväganden inför översättningen

Arbetet med att översätta en text bör vägledas av en global översättningsstrategi som avgör hur översättaren förhåller sig till källtexten (Lundquist 2007:36). Det mest grundläggande valet står mellan en imitativ global strategi där översättaren så troget som möjligt återger författarens unika uttryckssätt och en funktionell global strategi där översättaren istället fokuserar på den översatta textens funktion i sin nya kontext (Lundquist 2007:37-38).

Ibland kan de två strategierna stå i motsättning till varandra (Lundquist 2007:40) men för den här källtexten menar jag att de ofta går hand i hand. Som framgår av källtextanalysen har *Dinner with Darwin* som främsta syfte att förmedla information om evolutionsbiologi på ett effektivt och korrekt sätt. Det faller sig därför naturligt att använda textens informativa funktion som överordnad princip vid översättningen, vilket motsvarar en funktionell global strategi. Målet blir då att den översatta texten först och främst ska redovisa källtextens faktainnehåll på ett rättvisande sätt även om det sker på bekostnad av författarens personliga stil. Samtidigt rör det sig om en text med många funktionella detaljer som tjänar till att underlätta informationsöverföringen. Till exempel är bildspråket inte dekorativt utan pedagogiskt motiverat och bör därför prioriteras även vid en funktionell översättning. En till valda delar imitativ översättning är därmed eftersträvansvärd också ur ett funktionellt perspektiv.

I praktiken begränsas ofta möjligheterna att genomföra en strikt imitativ översättning av kulturkontextuella faktorer (Lundquist 2007:38), men i det här fallet är de kontextbundna utmaningarna få. Som källtextanalysen visade är *Dinner for Darwin* skriven för en internationell läsekrets, och texten anspelar i stort sett aldrig på kulturspecifika företeelser som är okända för svenska läsare. Däremot skiljer sig källtextens och översättningens respektive målgrupper troligen åt vad gäller förkunskaper i bokens ämne eftersom en del svenska läsare kanske föredrar att läsa *Dinner with Darwin* på originalspråk. Rimligtvis är det främst läsare med stora förkunskaper som väljer den engelska utgåvan medan läsare utan förkunskaper nog väljer översättningen. Därför har jag valt att prioritera läsare utan förkunskaper i situationer där det uppstår en motsättning mellan de två läsargrupperna, till exempel om ett uttryck i källtexten kan översättas av två innehållsmässigt likvärdiga uttryck varav det ena är allmänspråkligt och det andra fackspråkligt. Sådana anpassningar försvårar dock inte med automatik en imitativ översättningsstrategi. Tvärtom betonar det här resonemanget vikten av att imitativt överföra källtextens bildspråk och andra pedagogiska grepp eftersom dessa är viktigast för läsare utan större förkunskaper.

Det största hindret för en imitativ översättning av källtexten blir därmed de språkliga skillnaderna mellan engelska och svenska. Här syftar jag inte i första hand på syntaktiska skillnader (Ingo 2007:178-188) eftersom det är källtextens pedagogiska grepp som ska imiteras snarare än enskilda syntaktiska konstruktioner. Problemen uppstår istället till följd

av semantiska skillnader som bland annat kan försvåra överföringen av pedagogiska grepp som bygger på ordlekar och bildspråk (se avsnitt 4). De semantiska skillnaderna är självklart också viktiga att beakta för översättningen som helhet eftersom det överordnade målet är att förmedla källtextens faktainnehåll.

Sammanfattningsvis har jag valt en funktionell global översättningsstrategi som har starka imitativa inslag där detta är funktionellt motiverat. I första hand ska källtextens innehåll återges så exakt som möjligt även om enstaka förenklingar är godtagbara om de gör måltexten mer tillgänglig. I andra hand ska källtextens pedagogiska grepp överföras så länge detta inte påverkar innehållets exakthet. Först i tredje hand kommer författarens specifika val av ord och bilder som enbart respekteras när detta inte strider mot ovanstående två punkter. Det är alltså viktigare att överföra källtextens funktion än dess språkliga utformning, men det finns inte heller någon anledning att avvika från källtexten i onödan eftersom den redan är anpassad till målgruppen och skriven på ett funktionellt sätt.

4 Översättningsanalys

I det här avsnittet kommer jag att diskutera översättningen av ett pedagogiskt grepp i källtexten som jag valt att kalla ”dubbelbottnade uttryck” och som utgörs av ordlekar, bildspråk och andra konstruktioner med både ett ytligt och ett mer djupliggande innehåll. Ett exempel är den typ av konkretiserat bildspråk som presenterades i avsnitt 2.3, men flera andra varianter är möjliga eftersom min definition av dubbelbottnade uttryck inte baseras på deras språkliga utformning utan på att de har två betydelsenivåer. Jag kommer här att använda begreppen ”allmän betydelse” om den betydelse som inte är beroende av sammanhanget och ”textspecifik betydelse” om den tolkning av uttrycket som går att göra utifrån textens övriga innehåll.

Vid översättningen av ett dubbelbottnat uttryck måste man ta ställning till om båda betydelseerna kan överföras till målspråket eller om man blir tvungen att fokusera på antingen den allmänna eller den textspecifika betydelsen. Det är en situation som har tydliga paralleller med hur man vid översättning av skönlitterärt bildspråk kan välja att överföra bildledet och/eller sakledet, vilket beskrivs av Yvonne Lindqvist i *Högt och lågt i skönlitterär översättning till svenska* (2005). Jag har valt använda Lindqvists termer för att diskutera översättningen av dubbelbottnade uttryck och kommer att fokusera på översättning *sensu stricto* (samma textspecifika och allmänna betydelse i både måltext och källtext) samt ersättning (samma textspecifika betydelse men ny allmän betydelse i måltext jämfört med källtext).

Min analys omfattar tre exempel på dubbelbottnade uttryck som alla är slagfärdiga formuleringar som står placerade sist i ett stycke. Eftersom uttrycken därmed har en tydlig pedagogisk funktion har jag, i enlighet med min globala översättningsstrategi, strävat efter att de ska motsvaras av ett dubbelbottnat uttryck i måltexten. För varje exempel kommer jag först att redogöra för källtexten och sedan resonera mig fram till den lösning jag beslutat mig för. Preliminära översättningar som inte ingår i den slutgiltiga måltexten är markerade med ”?”. De dubbelbottnade uttrycken är understruken när de står som en del av ett längre exempel.

4.1 Översättning *sensu stricto*

I det enklaste fallet kan både den allmänna och den textspecifika betydelsen överföras direkt till målspråket. Även vid översättning *sensu stricto* är det dock viktigt att vara uppmärksam på semantiska nyansskillnader och vid behov kompensera för dessa. Exempel 6a avslutar det översatta kapitlets första stycke och kretsar kring begreppet *gut feeling* (’magkänsla’). Författaren använder först *gut feeling* i sin allmänna betydelse för att anspela på ett icke vetenskapligt förhållningssätt och visar sedan hur uttrycket kan ges en textspecifik innebörd eftersom det aktuella kapitlet berör hur människans kostvanor och inre organ har förändrats under evolutionens gång. Resultatet blir en humoristisk knorr

som minskar avståndet till läsaren samtidigt som författaren lyckas med att både ge information om kapitlets ämne och påminna om att hans text är baserad på omfattande forskning.

- (6a) Boswell was writing before Darwin and so he was not making an evolutionary argument, but the idea that cooking is fundamental to our species is a conclusion that others have also felt in their very guts to be right. Gut instinct is generally frowned upon as a source of evidence in science, but guts are key witnesses in this matter, as we shall see. (r. 12-20)
- (6b) ? Boswell skrev det här före Darwins tid och var därmed inte ute efter att föra ett evolutionärt resonemang, men att matlagning är en grundläggande egenskap är något som även andra har haft på känn i själva magen. Nu uppfyller magkänslan visserligen inte de krav som ställs på vetenskapliga beviskällor, men i det här fallet är magen ändå ett nyckelvittne, som vi snart kommer att få se.

Utöver *gut feeling* förekommer ordet *guts* två gånger i källtextexemplet, och jag har i den preliminära lösningen översatt dessa med *mage* för att bevara kopplingen till *magkänsla*. Dock är *mage* inte en exakt motsvarighet till *guts*. Enligt Svensk ordbok kan *mage* antingen vara en 'ett säckformigt organ i kroppen, där födan lagras och sönderdelas' eller en mer generell term för 'nedersta delen av bålens framsida'. Det finns alltså en uppdelning mellan *mage* som inre organ och *mage* som en del av kroppen som är synlig utifrån, och enbart den första definitionen är av intresse här. Som synonym till den inre typen av *mage* ges *magsäck*, men samtidigt ges för denna betydelse flera exempel, däribland *ha ont i magen*, som knappast syftar specifikt på magsäcken utan kan omfatta tarmarna och andra organ i bukhålan. Kanske är det mer rättvisande att säga att *mage* kan användas generellt om alla bukens organ men också specifikt om 'magsäck'. Ännu mer svårutredda är de många betydelserna av *gut* och dess pluralform *guts*. De för ändamålet mest relevanta översättningsförslagen i Norstedts stora engelsk-svenska ordbok är 'tarm; tarmkanal' för *gut* och 'inälvor, tarmar; innanmäte' samt 'mage, kista; buk' för *guts*. I *Biologisk ordlista* (Björn m.fl. 2005) ges också betydelsen 'tarm, tarmkanal' för *gut* med tillägget 'allmän term för matspjälkningskanalen med dess olika avdelningar'. För att sammanfatta kan *gut(s)* alltså användas generellt för inre organ, mer specifikt för matspjälkningskanalen eller ännu mer specifikt för en del av matspjälkningskanalen, nämligen tarmarna. Den här översikten visar att både *mage* och *gut(s)* är relativt vaga

begrepp som kan omfatta många inre organ, men att associationerna för *mage* drar åt magsäcken medan de för *gut(s)* drar mer åt tarmarna.

I nästa led gäller det att bedöma om betydelseskilnaderna mellan *mage* och *guts* påverkar den textspecifika betydelsen i ordleken med *magkänsla*. För att det dubbelbottnade uttrycket ska fungera pedagogiskt måste ju läsaren kunna se kopplingen till kapitlets innehåll. Totalt förekommer *gut(s)* elva gånger i källtexten (utöver de tre gångerna i exemplet ovan) och syftar då ofta på matspjälkningskanalen som helhet. Dessutom förekommer *stomach(s)* ('magsäck') två gånger och *colon(s)* ('tjocktarm') två gånger. Kapitlet handlar alltså till viss del specifikt om magsäcken, men kopplingen till *magkänsla* blir inte lika stark som källtextens koppling mellan *gut(s)* och *gut feeling*. Därför har jag valt att förstärka och förtydliga den textspecifika betydelsen i måltexten genom att komplettera översättningen med de betydelser som fallit ifrån.

- (6c) Boswell skrev det här före Darwins tid och var därmed inte ute efter att föra ett evolutionärt resonemang, men att matlagning är en grundläggande egenskap hos vår egen art stämmer överens med många *magkänsla*. Nu uppfyller förmimmelser i magtrakten visserligen inte de krav som ställs på vetenskapliga beviskällor, men i det här fallet är mag-tarmkanalen ändå ett nyckelvittne, som vi snart kommer att få se.

Här har *mage* ersatts av begreppen *magtrakt* och *mag-tarmkanal* för att klargöra att kapitlet kommer handla om fler organ än magsäcken. Särskilt *mag-tarmkanal* passar väl in i sammanhanget eftersom ordets morfologiska uppbyggnad skapar en tydlig koppling till *gut(s)* oavsett om det används i betydelsen 'matspjälkningskanal' eller 'tarmar'. Kompletteringen sker inte heller på bekostnad av det dubbelbottnade uttryckets verkningskraft eftersom kopplingen till *magkänsla* är lika tydlig som förut. Resultatet blir alltså att både den allmänna och den textspecifika betydelsen har överförts i princip oförändrade till svenska. Exemplet illustrerar vikten av att analysera de två betydelsenivåerna separat och att inte utgå ifrån att en överföring av den allmänna betydelsen per automatik innebär att även den textspecifika betydelsen överförs korrekt.

4.2 Ersättning

Ibland visar det sig dock omöjligt att överföra den allmänna betydelsen till målspråket. Exempel 7a är hämtat från ett stycke om fossilet Lucy som representerar den första av människans förfäder som gick upprätt, vilket författaren anspelar på då han sammanfattar stycket med en allusion på Nancy Sinatras poplåt *These Boots Are Made for Walkin'* från 1966. Resultatet blir ett dubbelbottnat uttryck där den allmänna betydelsen utgörs av allusionen och den textspecifika betydelsen ges av allusionens bokstavliga tolkning som anknyter till Lucys upprättgående gång som skilde henne från hennes förfäder.

- (7a) This fall was probably the cause of her death and suggests that although she could climb, she was not as adept at it as her more arboreal ancestors would have been. Her feet were, after all, made for walking. (r. 201–205)
- (7b) ? Det var antagligen fallet som orsakade Lucys död, vilket antyder att hon visserligen kunde klättra men att hon inte var lika skicklig som sina mer utpräglade trädburna förfäder. Lucys fötter var trots allt utformade för att hon skulle gå med dem.

En jämförelse mellan källtexten och den bokstavliga översättningen visar tydligt den pedagogiska funktionen hos källtextens dubbelbottnade uttryck. Istället för en humoristisk formulering finns i översättningen bara en platt fras som upprepar tidigare information utan att presentera den på ett nytt och minnesvärt sätt. Det är med andra ord viktigt att skapa ett dubbelbottnat uttryck på svenska som ger en liknande effekt, och en första möjlighet är att använda samma allusion som i källtexten. Detta är inget problem kontextuellt sett eftersom Sinatras sång är känd också i Sverige, men eftersom det inte finns någon berömd svensk version av låten blir det nödvändigt att använda den engelska titeln.

- (7c) ? Lucys fötter var trots allt *made for walking*.

Många svenska läsare skulle nog uppfatta att det här rör sig om ett skämtsamt dubbelbottnat uttryck. Ändå blir detta en klumpig översättning eftersom växlingen mellan engelska och svenska får formuleringen att sticka ut. För källtextens läsare är det inte avgörande att känna igen allusionen eftersom uttrycket också kan tolkas bokstavligt, men

en svenskspråkig läsare som inte omedelbart gör kopplingen till Sinatra kommer troligen att stanna upp vid den engelska frasen. Resultatet blir då inte att styckets innehåll lyfts fram utan tvärtom att läsaren tappar kontakten med texten.

En alternativ översättningslösning är adaptation, vilket innebär att källtextens allusion lämnas därhän och att översättaren istället introducerar en annan allusion som fungerar i den nya kontexten (Ingo 2007:151). Att hitta en lämplig svensk allusion med motsvarande textspecifika innehåll är dock svårt. Dessutom är det tveksamt om allusionen ens är en del av funktionaliteten i källtextens dubbelbottnade uttryck. Eftersom källtextens syfte är att förmedla biologisk kunskap har populärkulturella referenser inget egenvärde utan det går i princip lika bra med andra språkliga vändningar som förses med två betydelsenivåer. Det skulle till exempel kunna röra sig om någon av svenskans många idiom med *gå*.

- (7d) ? Lucys fötter var utformade för att hon, bokstavligen talat, skulle gå i bräsch
för mänskligheten.

Uttrycket *gå i bräsch för något* betyder att 'aktivt verka för något som initiativtagare eller försvarare' (Svensk ordbok) och skulle kunna beskriva Lucy som ju var den första upprättgående arten bland människans förfäder. På detta sätt skulle en ny sida av den textspecifika betydelsen kunna lyftas fram, men tyvärr blir lösningen ändå förvirrande eftersom svenskans *gå* till skillnad från *walk* används i många sammanhang där det inte betyder 'gå till fots'. Inte ens med det klumpiga tillägget *bokstavligen talat* är det säkert att läsaren förstår att det dubbelbottnade uttrycket syftar på Lucys upprätta gång. Lösningen som sådan är därmed inte vällyckad, men resonemanget kring att *gå i bräsch för något* leder ändå fram till ytterligare möjligheter eftersom det påminner om att den textspecifika betydelsen inte utgörs enbart av aktiviteten *walking*. Genom det dubbelbottnade uttrycket vill författaren tvärtom påminna om att Lucy gick i motsats till klättrade, att hon gick upprätt och att hon var den första som gjorde det. Oavsett vilken av dessa tre komponenter som det dubbelbottnade uttrycket tar fasta på leder det till samma textspecifika betydelse, nämligen att Lucy skilde sig åt från sina förfäder. Min slutgiltiga lösning blev därför att nå fram till den textspecifika betydelsen genom att betona Lucys upprätta hållning.

- (7e) Det var antagligen fallet som orsakade Lucys död, vilket antyder att hon visserligen kunde klättra, men att hon inte var lika skicklig som sina mer

utpräglat trädburna förfäder. Lucy var trots allt utformad för att stå med båda fötterna på jorden.

Här rör det sig alltså om översättningslösningen ersättning eftersom Lucy inte längre går utan står. Idiomet *stå med båda fötterna på jorden* med innebörden 'vara sansad och realistisk' (Svensk ordbok) anknyter inte på samma sätt som *gå i bräsch* för något till Lucys evolutionära ställning, men detta uppvägs av att den textspecifika betydelsen är svår att missa. Därför bedömer jag att denna lösning är den som fungerar bäst som pedagogiskt grepp och därmed närmast motsvarar det dubbelbottnade uttrycket i källtexten.

4.3 Förskjutning

Vissa lösningar kan inte entydigt karakteriseras som översättning *sensu stricto* eller ersättning. Under arbetets gång urskilde jag en mellankategori som jag kallat för "förskjutning" och som illustreras nedan. Exemplet är hämtat från ett stycke som introducerar den fiktiva middagsbjudningen. Författaren inleder stycket med att berätta om den mexikanska högtiden De dödas dag och skriver sedan att han vill anordna en ännu större dag för de döda som omfattar alla människans förfäder. Det studerade dubbelbottnade uttrycket står sist i stycket som en snärtig sammanfattning av det nya, fiktiva perspektivet.

- (8a) Invitations have gone out, the word has gone the length and breadth of our African homeland, and from east to west across the planet, the news has spread that there is going to be a fiesta in the boneyard. (r. 147–151)
- (8b) ? Inbjudningarna är skickade och ryktet har spridits kors och tvärs genom vår afrikanska hembygd och vidare i alla väderstreck: Det ska hållas en fiesta på kyrkogården.

I det här fallet utgörs den allmänna betydelsen av scenen med en fest på kyrkogården medan den textspecifika betydelsen bygger på det vetenskapliga innehåll som författaren försöker organisera för läsaren med hjälp av det fiktiva perspektivet. Att formuleringen är

noga uttänkt antyds av författarens val av *boneyard* som är ett informellt ord för 'kyrkogård' (Collins Dictionary) och så pass ovanligt att det saknas i många ordböcker (jfr Norstedts stora engelsk-svenska ordbok). Anledningen till att författaren fastnade för detta ord istället för någon vanligare synonym som *cemetery* eller *churchyard* är troligen att alternativen är starkt förknippade med religion på ett sätt som rimmar illa med uttryckets textspecifika betydelse. De fiktiva gästerna på middagen skulle knappast befinna sig på en kyrkogård eftersom flera av dem levde miljontals år före världsreligionernas uppkomst. Av samma skäl fungerar den preliminära översättningen dåligt trots att *kyrkogård* korrekt återger den allmänna betydelsen hos *boneyard*. En möjlig väg framåt skulle istället kunna vara att liksom i källtexten välja ett närliggande uttryck som inte är lika färgat av modern religion.

(8c) ? Det ska hållas en fiesta bland gravarna.

Detta är en bättre översättning eftersom *gravarna* inte på samma uppenbara vis anknyter till kristendomen, men inte heller denna variant är helt rättvisande eftersom den antyder att de inbjudna förfäderna begravde sina döda. Det är dock enbart de yngsta gästerna på middagen, neandertalarna, som man tror utförde rituella begravningar (NE). Visserligen kan man hävda att källtextens *boneyard* också är nära förbundet med begravningar, men den aspekten överskuggas av den tydliga kopplingen mellan det inledande *bone-* ('ben-') och kapitlets diskussion av olika fossil. Eftersom det inte finns någon motsvarande kompensation inbyggt i ordet *gravarna* fungerar det sämre i sammanhanget. Om *bone-* är den kritiska beståndsdelen i *boneyard* öppnar sig däremot en annan översättningsmöjlighet, nämligen att förskjuta den allmänna betydelsen från kyrkogården till just benen.

(8d) ? Det ska hållas en fiesta för ben.

Tack vare förskjutningen kan den textspecifika betydelsen nu överföras utan att den förses med oönskat nytt innehåll. Greppet resulterar visserligen i en något förändrad allmän betydelse, men detta inverkar inte negativt på måltexten eftersom kyrkogården som fysisk plats inte är en viktig del av det fiktiva perspektivet. Tvärtom verkar släktmiddagen så som den beskrivs i senare delar av texten äga rum inomhus i någon typ av matsal. Det finns

dock ett annat problem med översättningslösningen ovan eftersom svenskans *ben* kan syfta antingen på en skelettdel eller en kroppsdel. Av sammanhanget framgår att det är skelettets ben som avses, men med tanke på det dubbelbottnade uttryckets viktiga position sist i stycket är det önskvärt att minimera risken för missförstånd genom någon typ av förtydligande. Ett sätt är att använda samma metod som i avsnitt 4.2 och ersätta *ben* med en mer specifik sammansättning.

(8e) ? Det ska hållas en fiesta för benrangel.

Den allmänna betydelsen är nu tydlig och bilden som målas upp motsvarar i stora drag den som fanns i källtexten. Dock har det återigen uppstått ett problem med den textspecifika betydelsen eftersom *benrangel* inte är någon särskilt träffande beskrivning av de fossil som kapitlet handlar om. I källtexten nämns bland annat att det första fyndet av arten *Homo habilis* bestod av delar av ett kranium och benen från en hand (r. 324–328) och att de så kallade denisovamänniskorna identifierades enbart baserat på en del av ett finger (r. 844–855). I min slutgiltiga lösning har jag därför valt att inte skapa en sammansättning utan istället byta *ben* mot det entydigare *fossil*.

(8f) Inbjudningarna är skickade och ryktet har spridits kors och tvärs genom vår afrikanska hembygd och vidare i alla väderstreck: Det ska hållas en fiesta för fossil.

Den här lösningen ger en textspecifik betydelse som passar väl ihop med kapitlets innehåll och en förskjuten allmän betydelse som ändå ligger tillräckligt nära källtexten för att sambandet med den mexikanska högtiden ska framgå. Kanske är det svenska uttrycket till och med mer konsekvent med tanke på att den efterföljande släktmiddagen inte äger rum på en kyrkogård. Dessutom skapas en allitteration som förstärker det dubbelbottnade uttryckets funktion som slagkraftig avslutning på ett viktigt stycke.

Förskjutning av den allmänna betydelsen kan alltså vara en användbar strategi för att skapa ett dubbelbottnat uttryck som fungerar på målspråket. Beroende på graden av förskjutning kan lösningen hamna närmare översättning *sensu stricto* eller ersättning, vilket understryker att de två klasserna av översättningslösningar inte är strikt åtskilda utan snarare utgör extrempunkterna på en skala.

5 Avslutning

Med den här uppsatsen har jag velat belysa hur dubbelbottnade uttryck fungerar som pedagogiskt grepp i en populärvetenskaplig bok och varför man som översättare måste vara uppmärksam på semantiska skillnader som kan vara avgörande för om ett dubbelbottnat uttryck fungerar på målspråket eller inte.

Jag har i min analys använt en klassificering av översättningslösningar som ursprungligen utvecklades för att studera skönlitterär översättning av bildspråk (Lindqvist 2005:121). Även om dubbelbottnade uttryck inte alltid består av bildspråk har de två företeelserna ändå mycket gemensamt eftersom det rör sig om uttryck med två betydelseaspekter där man kan välja att översätta bara den ena eller båda (eller ingen). Yvonne Lindqvist har visat att skönlitterära översättares val av strategier för bildöversättning är prestigeberoende och att översättare av högprestigelitteratur är mer benägna att använda sig av översättning *sensu stricto* medan översättare av lågprestigelitteratur tenderar att använda sig av bildersättning eller helt utelämna bildspråket (Lindqvist 2005:145-146). Valet står alltså mellan en källtexttrogen eller en målspråksanpassad översättning medan bildspråket som funktionellt element förefaller mindre viktigt. Detta kan jämföras med min globala översättningsstrategi där det viktigaste har varit att behålla det dubbelbottnade uttryckets funktion oavsett om det sker genom översättning *sensu stricto* eller ersättning. En annan skillnad är att skönlitterära högprestigeöversättare kompenserar för utelämnat bildspråk genom att infoga bildliga uttryck på andra ställen i texten (Lindqvist 2005:140-141). För källtexten är compensation sällan en användbar strategi eftersom de dubbelbottnade uttrycken är utformade för att dels förmedla en viss textspecifik betydelse, dels strukturera texten genom sin position sist i ett stycke. Min översättningsstrategi kan alltså inte inordnas enligt den uppdelning som råder inom skönlitterär bildöversättning eftersom jag prioriterat den pedagogiska och textstrukturande funktionen över den språkliga formen.

Dubbelbottnade uttryck kan ses som ett destillat av det som specifikt utmärker den populärvetenskapliga genren eftersom de visar hur en lättförståelig och allmänspråklig yta kan dölja ett precist vetenskapligt innehåll. Den slutsats som jag drar utifrån de tre

analyserade exemplen är att både den allmänna och den textspecifika betydelsen i ett dubbelbottnat uttryck måste behandlas uppmärksamt vid översättningen för att uttrycket ska behålla sin funktion också på målspråket.

Källförteckning

Skriftliga källor

- Björn, Lars Olof m.fl. 2005. *Biologisk ordlista*. Lund: Studentlitteratur.
- Bojs, Karin, 2015: *Min europeiska familj: De senaste 54 000 åren*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Germano, William, 2001: *Getting It Published: A Guide for Scholars and Anyone Else Serious About Serious Books*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hellspång, Lennart & Ledin, Per, 1997: *Vägar genom texten: Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Ingo, Rune, 2007: *Konsten att översätta*. Lund: Studentlitteratur.
- Klepke, Birgita & Rydell, Susanne, 2013: *Skriv populärvetenskapligt*. Stockholm: Liber.
- Lalueza-Fox, Carles m.fl. 2007: A Melanocortin 1 Receptor Allele Suggests Varying Pigmentation Among Neanderthals. I: *Science*. Vol. 318 (5855), s. 1453-1455.
- Lindqvist, Yvonne, 2005: *Högt och lågt i skönlitterär översättning till svenska*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Lundquist, Lita, 2007: *Oversættelse: problemer og strategier, set i tekstlingvistisk og pragmatisk perspektiv*. 4 uppl. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Silvertown, Jonathan, 2017: *Dinner with Darwin*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Thurén, Torsten, 2000: *Populärvetenskapens retorik – inte bara att förenkla*. Stockholm: Liber.

Elektroniska källor

- Collins Dictionary. [30-04-2018]
<https://www.collinsdictionary.com>
- Nature Reviews Journals (Nature Publishing Group). *Guidelines for authors of Review articles*. [30-04-2018]
<https://www.nature.com/reviews/pdf/reviews-ls.pdf>
- NE. *Nationalencyklopedin*. Neandertalmänniskan. [30-04-2018]
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/neandertalmänniskan>
- Norstedts stora engelsk-svenska ordbok. [30-04-2018]
<https://www.ne.se/ordböcker/#/>
- Svensk ordbok. *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. [30-04-2018]
<https://svenska.se>